

אימהות-אסירות בכלא נווה תרצה

אפרת נוה*

מבוא

"אלוהים לא יכול להיות בכל מקום, לכן הוא יצר את האם" (מתוך פרידמן, 1996) – אמרה זו מסמלת את מיתוס האימהות, מיתוס הטבוע עמוק במודע ובלא מודע שלנו. המרכיב המרכזי של המיתוס קובע שאימהות היא תחושה אינסטינקטיבית, שלידת ילד הנה התגשמות עבור האישה, באופן שחוויה אחרת לא יכולה להיות, ושהאם היא דמות המטפלת הטובה ביותר עבור הילד (Braverman, 1989).

Tietjens Meyers (2001) מציינת, כי אין דבר משמעותי יותר ובעל ההשפעה המכרעת ביותר על חיי האישה, מאשר ההחלטה להיות אם או לא. נשים הבוחרות לא להביא ילדים לעולם, מוצגות לרוב כאנוכיות ומואשמות כלא בשלות וכלא מפותחות. נשים, שלא עומדות בתפקידן כאימהות, זוכות מהחברה שמסביב להתייחסות בהתאם: הן חוות רגשות אשם, תחושות כשלון, אובדן זהות נשית ואובדן ערך עצמי.

החלטת האישה, באשר לאימהותה, הנה מכרעת עבור בריאותה הנפשית, הגדרת דמותה החברתית ועבור עתידה הכלכלי. האימהות ניתנה כמנדט לאישה בחברתנו והיא מרכזית בזהות האישה. אם טובה היא זו המשקיעה בילדיה ומספקת את כל צורכיהם, היא אינה קיימת אלא למענם ועליה להיות נוכחת עמם באופן פיזי (Russo, 1979).

האימהות בחברה המערבית ובחברה היהודית והישראלית במיוחד, הנה 'מוסד' הדורש מסירות, הקרבה עצמית, הענקה, "טוהר מיני", ומחיקת האני על ידי צמצומו ל"אימא של" ... (שיפמן, 2001).

* רס"ר אפרת נוה – עובדת סוציאלית בכלא נווה תרצה, דוקטורנטית לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל אביב ביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל

אסירות אימהות

תחושות שליליות הן מנת חלקן של אסירות אימהות, אשר חוות פרידה וניתוק מילדיהן בעקבות המאסר.

הספרות המקצועית העוסקת בנושא זה, אינה מספקת. מהספרות עולה, כי 70%–80% מהאסירות השוהות בבתי סוהר ברחבי העולם הן אימהות (Gaudin, 1984; Young & Smite, 2000) וכאשר אישה נכנסת לכלא, ברוב המקרים, לא נשאר מאחוריה בעל/אב שמטפל בילדים וממשיך לשמור על אחדות המשפחה.

לעומת זאת, ב-90% מהמקרים בהם נכנס גבר לכלא, נשארת מאחור האישה ושומרת על אחדות המשפחה (Enos, 1998). מצב זה יוצר התמודדות שונה, המשתקפת היטב במשפט הבא: "כשגבר נעצר הוא מבקש עורך דין, כשאישה נעצרת היא שואלת על ילדיה" (מתוך (Smite, Moore & Clement, 1988, p.57).

אחד העונושים הגדולים ביותר עבור נשים במאסר הנו הפרידה מילדיהן. פרידה היא אנטיזתה לאחריות הורית (Coll, Surver, 1998) והפרידה מביאים לאובדן החובות האימהיות והתפקידים הנלווים להן (Enos, 1998). לפרידה הפתאומית של האם מילדיה – השפעות פסיכולוגיות והתפתחותיות שליליות, הן על האם והן על ילדיה. האם סובלת מאובדן זהות ומהערכה עצמית נמוכה. היעדר הקשר עם ילדיה וחוסר השליטה עליהם יוצרים מצב פסיכולוגי חמור. האם חשה אובדן שליטה וחשש לאבד את האהבה ואת ההערכה מצד ילדיה לטובת המטפלים התחליפיים (Gaudin, 1984).

עבור אימהות רבות, דומה הפרידה מהילדים לתחושת האובדן, כפי שזו קיימת בגירושין או במוות. אובדן זה מקשה על ההסתגלות למאסר (Bunach, 1979), מתוך Howzw, Browbe (1989).

עבור האסירות האימהות, החשש לאובדן החזקה החוקית על ילדיהן הנו מקור קבוע

לחרדה, כמו גם הספקות בנוגע לאיכות הטיפול הניתן לילדים בזמן היעדרותה של האם. האם חשה חסרת אונים וחוששת לאבד את אהבת הילד ואת הערכתו אליה כאם. תחושות וחששות אלו מובילים לחרדות ולספקות בקשר לתפיסת האני.

הזהות הנשית דועכת וניכרת הערכה עצמית נמוכה בקרב אסירות אלו (Moore, & Clement, 1998). בנוסף לכך, על האם האסירה להתמודד עם הדעה הקדומה, הקיימת בחברה, לגבי אסירות ולגבי יכולתן להורות טובה. ההשקפה הרווחת היא, שאישה בעלת רקע פלילי אינה יכולה להיות אם טובה. הטענה הבסיסית היא, שרוב האימהות המרצות מאסר צריכות לשפר את המיומנויות ההוריות שלהן. הנחת המוצא, היא שהאם בחרה לנטוש את ילדיה, שהרי מי שמבצע פשע יודע שהוא צפוי למאסר אשר יביא לפרידה ממשפחתו (Bunach, 1985). המאסר נתפס כסוג של נטישה אימהית.

קושי נוסף הוא העובדה ש-90% מהנשים בכלא עברו התעללות מינית על ידי אדם קרוב בילדותן. רובן סבלו גם התעללות פיזית, התעללות נפשית והזנחה (גור, בדפוס). אחת התוצאות האפשריות של פגיעות מיניות בתקופת הילדות, היא השפעתן על תפיסת משמעות התפקיד ההורי והבנתו – ועל יכולותיה או קשייה של אישה שהייתה קורבן בילדותה לתפקד כאם (Cole, Wooleger, 1992).

מהמתואר לעיל עולה, כי אמהות עברייניות נתפסות לא רק כסוטרות מהחוק, אלא גם כסוטרות מתפקידן הנשי, האימהי. ניכר כי הספרות מציגה ראייה דיכוטומית: אסירות-אימהות מוצגות כ"מפוצות" או כקורבנות. לעומת זאת, המציאות היא מורכבת הרבה יותר ומשלבת גורמים רבים. מורכבות זו הביאה להקמת הקבוצה בכלא נווה תרצה. הניסיון הקליני לימד אותי על הקושי העצום שחוות אסירות אימהות. לא פעם, חשתי קושי לעצור דמעה בעת ביקורי הילדים או בעת שיחות. ההתלבטות אם להזיל דמעה או לא, היא רק אחת מהתלבטויות של אסירות שהן אימהות ממרחק, נקודה שתורחב בהמשך.

הקבוצה

בחדש נובמבר 2001 התקיים המפגש הראשון של קבוצת אסירות אימהות. 12 אסירות נכחו במפגש הראשון, ומספרן הלך וקטן בפגישות באות. לקראת המפגש השישי, התגבש גרעין של שבע בנות שחשו שייכות והביעו מוטיבציה להיות חלק מהקבוצה.

חלק מהמשתתפות נשר עקב קושי להכיל את הכאב העצום שהתפרץ כבר במפגש הראשון, חלק נשר עקב סיבות טכניות – שחרור מוקדם, היעדרויות רבות עקב ילדים חולים (אסירה המגדלת את ילדיה בכלא) וכדו'.

מנובמבר 2001 ועד מרס 2002 נערכו 15 מפגשים, כל מפגש ארך כשעה ורבע. שיטת העבודה היתה – קבוצה טיפולית דינאמית. יחידת ההנחיה כללה שלוש מנחות: ענת גור, יועצת לשיקום האסירה של הרשות לשיקום האסיר; תמר אסל, מומחית לטיפול דיאדי (טיפול אם-ילד) מטעם הרשות לשיקום האסיר ופרויקט אשלים ואנוכי.

הסוגיות המרכזיות שעלו בקבוצה:

האם נקורבן

"מהרגע שאני זוכרת את עצמי אבא שלי אנס אותי", אחד מהדברים שביטאו את הטראומות שהן עברו כילדות, כנערות וכנשים.

הטראומה השכיחה ביותר הייתה התעללות מינית. כן בלטו התעללויות פיזיות ורגשיות שהן חוו הן כילדות והן במערכות היחסים עם בני זוגן. בהקשר זה, עלתה תחושה חזקה של העדר תמיכה והגנה מהאנשים הקרובים ביותר האמונים על תפקיד זה: "כשסיפרתי לה (לאימא שלי) היא אמרה שקט, תפסיקי לדבר שטויות. אסור לדבר כך".

הפנטזיה להיות אם טובה ומעגל הכאב

"רציתי להיות אימא טובה, אבל אני מוצאת עצמי עושה בדיוק מה שאימא שלי עשתה".

משתתפות הקבוצה דיברו על הפנטזיה להיות

אימא טובה, אימא שתהיה שונה מהאימא שהייתה להן, שתעניק, שתאהב, שתאמין. שתהיה אימא עם כל המשמעויות הנלוות למילה זו. האכזבה הגדולה שלהן היא על כך, שהן מצאו את עצמן מתנהגות בדיוק כמו אימותיהן. במיפגשים עלה, כי ההשפעה המרכזית הנה "היפוך תפקידים אם-ילד". בעבור חלק מהנשים, היעדרות אמם או העובדה שהיא לא שמרה עליהן, גרמה לכך שתחפשנה הגנה ושמירה מילדיהן.

התהליך הקבוצתי איפשר ראייה של דברים אלו. אצל אחת המשתתפות בלטה במיוחד נקודה זו, כאשר סיפרה עד כמה היא בת מזל שבנה נמצא שם בשבילה, מקשיב לה ותומך בה. הקבוצה עזרה לה להבין שהיא נותנת לבנה תפקיד לא לו ושהנתינה צריכה להיות הפוכה – היא לבנה ולא הוא לה.

בספרות נקראת תופעה זו "מעגל הכאב". כלומר, העתקה של מעגלי הכאב אליהן. האימהות היו חשופות לחיי ילדיהן על אף הכוונות המוצהרות שלהן להצליח יותר עם ילדיהן ולהגן עליהם מהטראומות אותן הן חוו בעצמן (Greene, Haney & Hurtado, 2000).

מיתוס האם הטובה והציפיות החברתיות מנשים בכלל ומאימהות בפרט

– "הלכתי לרווחה ואמרת לי להם: אני לא יכולה לגדל את הילדה שלי והם חשבו שאני משוגעת".

– "יאללה הבתולין, הבת שלך נאנסה ואת מדברת איתי על בתולין!?"

ציטוטים אלה משקפים את הציפיות החברתיות מנשים בחברה. אישה, שאינה מסוגלת לגדל את ילדיה נחשבת למשוגעת. הדוגמה השניה ממחישה את הדיכוי החברתי כלפי נשים וכיצד נשים מפנימות תפקיד זה. קרום הבתולין קיבל קודם כל התייחסות לכאב ולפגיעה העמוקה שחווה הנאנסת. ניכר, כי הנשים מקבלות את המוסכמות החברתיות כמובנות מאליהן.

הקבוצה עודדה חשיבה ביקורתית והסתכלות נוספת, תוך העצמה וחשיבה מחודשת על הדברים.

"לספר או לא לספר", "לבכות או לא", "לומר מה לעשות או לא להתערב" - אלה דוגמאות להתלבטויות שהמשתתפות העלו לאורך

המפגשים. ההתלבטויות נגעו לקשר עם הילדים מרחוק והועלו שאלות, כמו: עד כמה יש להן זכות להתערב, עד כמה הן מספרות את האמת על המאסר, האם מותר להן לבכות וכדו'. נראה היה, שהקבוצה נתנה במה להתלבטויות אלו והמענה ניתן על ידי חברות הקבוצה ולא על ידי המנחות.

סיכום

הקבוצה נתנה מקום ובמה לרגשות המשתתפות ולחוויות הקשות שעברו כילדות. האפשרות לבטא תחושות אלו ולקבל תמיכה, הגנה ושמירה וכן התחושה כי למרות שעולים נושאים קשים הקבוצה ממשיכה לקבל את האישה - גרמו למשתתפות לחוש פחות מפלצתיות, פחות אשמות, לעבד תכנים קשים, להבין את המקור להתנהגותן העבריינית וכן לחוות חוויה מתקנת כדוגמת "מאמינים לי", "אני שווה".

ניכר היה כי המרחק מהילדים טומן בחובו, מעבר לקושי העצום, הזדמנות טובה לעיבוד תכנים הקשורים לאימהות. פסק הזמן מהמרוץ של החיים, במיוחד מחיי האימהות, איפשר עיסוק בתכנים אלו.

לסיכום יובא קטע מדברים שכתבה א', אחת ממשתתפות הקבוצה: "הקבוצה עסקה באיך האימהות רואות את היחסים שלהן עם הילדים ואם בכלל הן מרוצות מכך; איך הילדים קיבלו את זה שאימא בכלא, איך זה השפיע עליהם ואיך בכלל ממשיכים הלאה. עלו הרבה נושאים ושאלות. אחת השאלות החזקות הייתה - האם אני אימא טובה? האם בכלל זאת האימא שרציתי להיות? איזו מין אימא אני בכלל? זה היה להתחבר לאימא שבי, לילדה שבי, להבין איך הגעתי למצב הזה, איך אני יכולה לצאת מהמעגל הזה והאם זה אפשרי".

נראה, שדבריה של א' מסכמים היטב את אשר ניסיתי להעביר במאמר זה.

ביבליוגרפיה:

גור, ע. (בדפוס). הסרסור שלי לא היה צריך ללמד אותי כלום. אבא לימד אותי הכל בבית - גילוי עריות כגורם מרכזי בהידרדרות של נשים ונערות לזנות, סמים ופשע. בתוך: זילמן, צ. וסולומון, ז. (עורכות), סוד ושברו - גילוי עריות: מאפיינים, השלכות ודרכי טיפול. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב.

פרידמן, א. (1996). באה מאהבה. הקיבוץ המאוחד.

שיפמן, ס. (2001). מינה ודולי - רעיה ואם: משחק בסטריאוטיפים נשיים אצל אורלי קסטל-בלום. בתוך: עצמון, י. (עורכת), התשמע קולי - ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית (עמ' 225-240). תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

Baunach, P.J. (1985). Mothers in prison. New Brunswick: Transaction Inc.

Braverman, L. (1989). Beyond the myth of motherhood. In: Mcgoldrick, M.A., Carol, M. & Walsh (Eds.), Women in families: A framework of family therapy (pp. 227-243). New York: W.W. Norton.

Cole, P.M., Wodegere, C., Power T.G. & Smile, K.D. (1992). Parenting difficulties among adult survivors father-daughter incest. Child Abuse and Neglect, 16, 239-249.

Coll, C., Surrey, J.L., Watkins, M. & Weingraten, K. (Eds). (1998). Mothering against odds, divers voice of contemporary mothers. N.Y: Herpet & Row.

Enos, S. (1998). Managing motherhood in prison: The impact of race and ethnicity on child placements. Women and Therapy, 20, 57-73.

Gaudin, J.M. (1984). Social work roles and tasks with incarcerated mothers. Social Casework, 65, 279-286.

Greene, S., Haney, C. & Hurtado, A. (2000). Cycles of pain: Risk factors in the lives of incarcerated mothers and their children. The Prison Journal, 80, 3-23.

Howze-Browbe, D.C. (1989). Incarcerated mothers and parenting. Journal of family, 4, 211-221.

Moore, A.R. & Clement, M.J. (1998). Effects of parenting training for incarcerated mothers. Journal of Offender Rehabilitation, 27, 57-72.

Russo, N.F. (1979). Overview: Sex roles, fertility and the motherhood mandate. Psychology of Women Quarterly, 4, 7-15.

Tietjens Meyers, D. (2001). The rush to motherhood – pronatalist discourse and women's autonomy. Signs, 26, 735-773.